

طرح تدوین کتابشناسی بزرگ شیعه

سید حسن فاطمی

طرح تدوین کتابشناسی بزرگ شیعه، رضا مختاری، قم، مرکز بررسیهای الفدیر، چاپ اول، ۱۳۷۶.

الف - محتوا

۱. محتوای کتابشناسی، معرفی دقیق و تفصیلی تمامی تألیفات عالمان شیعه امامیه از آغاز تا پایان سال ۱۴۰۰ ق است، زیرا طی سالهای تألیف کتابشناسی، آثار بسیاری پدید می آید و همواره باید در آن دست برد. سال ۱۴۰۰، هم رقم رندی است و هم تقریباً با آغاز پیروزی انقلاب اسلامی ایران مصادف است. آثاری که پس از این تاریخ تألیف شده است، در مستدرک و تألیفی جداگانه شناسانده می شود.

۲. در این اثر تنها آثار امامیه - اعم از ترجمه و تألیف - معرفی می شود تا هم به انجام رساندن آن آسان باشد و هم نشانه توجه ویژه به فرقه ناجیه. البته از آثار غیر امامیه در تألیف این اثر استفاده خواهد شد و گاه به طور ضمنی شناسانده می شوند؛ مانند آن قسم از شروح و حواشی کتابهای امامیه که پدید آورندگان آنها غیر امامی هستند.

۳. برخی آثار امامیه حاوی مطالبی است که نظر مکتب امامیه و اکثر علمای این مکتب با آن موافق نیست. باید ضمن معرفی روشن ساخت که مطالب آنها منعکس کننده دیدگاه بیشتر عالمان امامی نیست.

۴. معرفی بسیاری از آثار - نه همه آنها - باید تفصیلی و گسترده و مشتمل بر این نکات باشد:
- موضوع، زبان و نام دقیق و کامل کتاب و نیز نامهایی که به

این کتاب در چهار فصل تنظیم شده است:

فصل اول شامل معرفی اجمالی اهم کتابشناسیهای شیعه در یک صد و پنجاه سال اخیر است که تقریباً به شیوه امروزی و پیشرفته تر از شیوه قدما تدوین شده است.

فصل دوم به نقد الذریعه، بزرگترین و مهمترین کتابشناسی شیعه اختصاص دارد.

فصل سوم دربردارنده دو بخش است: در بخش اول ضرورت تدوین کتابشناسی بزرگ شیعه تبیین شده و در بخش دوم چگونگی تدوین آن و نکات کلیدی و محوری مطرح شده است.

فصل چهارم شامل معرفی تفصیلی غایه المراد فی شرح نکت الازشاد اثر شهید اول است تا دورنمایی از معرفی آثار شیعه در کتابشناسی مورد نظر در ذهن خواننده ترسیم و مراد نویسنده از چگونگیهای کتابشناسی شیعه واضحتر شود.

از آن جا که طرح تدوین کتابشناسی بزرگ شیعه از اهمیت و ضرورت خاصی برخوردار است، قسمت اصلی کتاب، یعنی بخش دوم از فصل سوم را - که در حد یک مقاله است - انتخاب و خلاصه آن را می آوریم:

آن شهرت دارد یا با آن نامها از آن اثر یاد می‌شود؛

- نام و لقب مؤلف یا مترجم و تاریخ تولد و وفات؛

- ذکر نام مُهدی‌الیه؛

- تاریخ دقیق شروع و پایان تألیف و این که آیا نویسنده در

آن تجدیدنظر کرده یا نه؛

- ارزش علمی کتاب؛

- روش مؤلف در تدوین و بخش‌بندی؛

- کتابهایی که نویسنده در تألیف، به نحو محسوس، از آنها

تأثیر پذیرفته است؛

- کتابهایی که از اثر مورد بحث به نحو محسوس و ملموس

تأثیر پذیرفته‌اند؛

- ذکر همه نسخه‌های خطی و در مواردی اهم نسخه‌های

خطی کتاب؛

- یادآوری منابع پژوهش بیشتر درباره کتاب؛

- کتاب چاپ شده است یا نه؟ بر فرض چاپ، تعداد چاپها،

اوصاف و مشخصات دقیق آنها و در صورت عدم چاپ، ذکر

آغاز و انجام؛

- یادکرد اجمالی شروح، حواشی، تعلیقه‌ها، ترجمه‌ها،

تلخیصها، مستدرکها، ردیه‌ها و نظم کتاب؛

- ذکر دیگر آثار نویسنده که در اثر مورد بحث، نام برده یا به

آنها ارجاع داده است و نیز تصریح به عدم آن در صورتی که

نامی از دیگر آثارش نبرده باشد؛

- ذکر مواردی که نویسنده در دیگر آثارش از اثر مورد بحث

یاد کرده است؛

(دو مورد اخیر در صحت انتساب کتابها نقش اساسی دارد.)

- فواید گوناگون تاریخی و کتابشناختی که از آثار استفاده

می‌شود؛ مانند نام بردن و نقل از کتابهایی که اکنون مفقودند.

۵. برای نشان دادن عظمت شیعه و آثار علمی‌اش نباید در

فکر بالابردن رقم آثار شیعه باشیم، بلکه باید کیفیت عالی

و محتوای ارزشمند آنها را تبیین کرد و این جنبه در معرفیها مد

نظر قرار گیرد، ولو تعداد مؤلفات ماکم باشد.

۶. در شناخت مؤلفان شیعی نباید به نوشته تذکره‌نویسان

اکتفا کرد، زیرا چه بسا عالمی در ستار تقیه بوده است.

۷. در یافتن آثار عالمان شیعه نیز نباید به کتابهای تذکره،

رجال و تراجم بسنده کرد، زیرا بسیاری از آثار شیعه در این گونه

کتابها مذکور نیست، بلکه به مناسبت در سایر کتابها از آنها نام

برده شده است.

۸. بسیاری از آثار شیعه که نامشان در کتابهای تراجم و رجال

آمده امروزه در دست نیست، ولی در بسیاری کتابها مطالبی از

آنها نقل شده است. در شناساندن این‌گونه آثار باید به کتابهایی

مراجعه کرد که مطالب آنها را نقل کرده‌اند و نباید به ذکر نامشان

و این که امروزه مفقود شده‌اند، بسنده کرد.

۹. سرگذشت کوتاه و متقن و مستند هر مؤلفی هنگام معرفی

اولین اثر او، درج و هنگام معرفی سایر آثار آن مؤلف، به مورد

اول ارجاع داده شود. بهتر است در سرگذشت هر نویسنده، نام

آثار وی به اجمال ذکر شود تا یکجا فهرست آثار او قابل رؤیت

و مراجعه باشد.

۱۰. برخی اصطلاحات و عناوین - که موضوع یا نام یک

کتاب خاص نیست - جداگانه به طور مشروح توضیح داده شود.

چنان که مرحوم آقابزرگ در الذریعه این کار را انجام داده است.

مثلاً عنوانهای اجازات، تقریرات، اربعین و ...

ب - روش تدوین

۱. کتابها به ترتیب الفبایی نام آنها معرفی می‌شوند و هرگاه دو یا

چند کتاب دارای یک نام باشند، به ترتیب تاریخ وفات

نویسندگان یا تاریخ تألیف اثر مرتب می‌شوند. ملاک، نام صحیح

کتاب یا نامی است که مؤلف بر آن نهاده و سایر اسامی، ولو

مشهور باشند، به عنوان اصلی ارجاع داده می‌شوند.

۲. هر کتاب دارای یک شماره خواهد بود؛ آن هم جایی که

معرفی می‌شود، و هنگام ارجاع سایر عنوانها به عنوان اصلی،

بدون شماره خواهد بود. از آغاز تا آخر همه مجلدات، شماره‌ها

مسلسل است نه این که هر جلدی از شماره یک آغاز شود.

۳. بسیاری از کتابها دارای سبک و سیاق واحدند؛ مانند

رساله‌ها و کتابهای جواب سؤالات، که مؤلفان نامی بر آنها

نهاده‌اند. در نتیجه در کتابشناسیها نامهای گوناگون بر آنها

گذارده‌اند. در این قبیل موارد، بهترین عنوان انتخاب، و سایر

عنوانها به آن ارجاع داده می‌شود.

۴. آثار وابسته، مانند شرحها، مستدرکها، ترجمه‌ها و... ذیل

معرفی هر اثر ذکر می‌شوند.

۵. نام آثار مشابه، ذیل هر معرفی ذکر می‌شود.

۶. با استفاده از ارجاعات دقیق و روشمند از تکرارهای

بی‌ثمر پرهیز می‌شود.

۷. نمونه‌هایی از دستخط علمای شیعه و تصویر صفحاتی از نسخه‌های مهم و معتمد، در مواضع مناسب، کلیشه می‌شود.

۸. در پایان هر جلد، انواع فهرس راهنما درج و پس از نشر همه مجلدات، یک یا دو جلد فهرست راهنما چاپ می‌شود.

۹. در آغاز، یک جلد به عنوان مدخل و مقدمه، تألیف و چاپ می‌شود. شامل معرفی فهرستهای نسخه‌های خطی جهان، معرفی کتابهای تراجم و رجال و تذکره و کتابشناسی، روش و چگونگیهای کار تألیف کتابشناسی، توضیحاتی درباره تشیع و سابقه و خدمات و خاستگاه آن، «منشور عقاید شیعه» که به تأیید اکثر عالمان طراز اول شیعه برسد و جلوی سیل اتهامات مخالفان تشیع را بگیرد.

ج - چند تذکر

۱. به سامان آمدن این طرح، کار یک یا دو نفر نیست؛ حداقل باید صد نفر از اهل خبره در دانشهای گوناگون، که با چگونگیهای کار نیز آشنا باشند، این اثر را تدوین کنند و هر کدام به معرفی کتابهای مربوط به رشته خود پردازند.

۲. آنچه گفته شد نکته‌های اساسی و محوری تدوین کتابشناسی شیعه است.

۳. پیش‌بینی می‌شود حجم چنین اثری حدود سی جلد رحلی کوچک (قطع مجله‌ای) و هر جلدی هفتصد صفحه شود.

۴. برای ذکر خیر از شیخ آقابزرگ و اثر جاودانه الذریعه، مناسب است نامی انتخاب شود که تداعی کننده یاد شیخ آقابزرگ باشد؛ مثل: الوسيلة الى تصانيف الشيعة.

الذریعه از بدو تألیف و نشر همواره مورد مراجعه محققان بوده و بسیاری، نقصها و اشتباهاتی در آن یافته‌اند که معمولاً در حاشیه نسخه خود یادداشت کرده‌اند که منتشر نشده، و اگر نشر یافته پراکنده است. پیشنهاد می‌شود برخی مجلات، فصلی ویژه این کار بگشایند، تا هم نویسندگان و پژوهشگران نقصها و اشتباهات الذریعه را به اطلاع دیگران برسانند و هم نظریات و طرحهای خود را در باب تدوین کتابشناسی شیعه مطرح کنند.

نکته پایانی

آنچه گذشت، خلاصه طرح تدوین کتابشناسی بزرگ شیعه بود. هرکس کمترین دستی در امر تحقیق و پژوهش داشته باشد، به اهمیت و ضرورت آن پی می‌برد.

جا دارد اجرای چنین طرحی، به جای این که به صورت کتاب عرضه شود، از همان ابتدا به صورت برنامه‌ای رایانه‌ای تهیه گردد تا دست کم ثمرات زیر بر آن مترتب شود:

۱. تهیه کتاب سی جلدی رحلی، هزینه‌ای سنگین دربردارد و کتابشناسیها همواره با لغزش همراه است و برطرف ساختن لغزشهای احتمالی در چاپهای بعد نیز هزینه سنگینی خواهد داشت. اما برطرف ساختن لغزش از برنامه رایانه‌ای بسیار آسان است.

۲. لازمه به کارگیری دقت فراوان - برای این که لغزش در کتاب راه نیابد - تأخیر زیاد در رسیدن به نتیجه است و پژوهشگران در این مدت از بهره‌گیری از آن باز می‌مانند. در صورتی که با تهیه برنامه رایانه‌ای، چندسال زودتر به نتیجه خواهد رسید.

۳. با به کارگیری رایانه، کتابشناسی از پاره‌ای قسمتها بی‌نیاز خواهد شد؛ مانند ذکر اسامی کتابهای مؤلف در شرح حال، زیرا رایانه قابلیت چنین کاری را دارد.

۴. برخی مراکز فرهنگی، این گونه کتابهای مرجع را به محض انتشار، به رایانه می‌دهند. با توجه به گسترش روزافزون رایانه، گرانتر بودن هزینه خرید کتاب و آسانتر بودن استفاده از رایانه، پیش‌بینی می‌شود محققان، استقبال کمی از کتاب کنند و به تهیه برنامه رایانه‌ای اکتفا کنند.

۵. اگر در عرضه چنین طرحی، از رایانه استفاده شود، می‌توان با اولویت دادن به موارد ضروریتر، آن را به گونه مختصر به رایانه داد تا پژوهشگران، سریعتر از چنین طرح عظیمی بهره‌مند شوند و پس از کسب تجربه، آن برنامه را در سطح طرح فعلی گسترش داد.